

Список бібліографічних посилань

1. Електронний архів Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua>.
2. Освіта під час війни: погляд зсередини (практики, роздуми, емоції) / ред. К. В. Астахова, К. Г. Михайльова та ін. Харків, 2022. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2333>.
3. Kharkiv and the academy after 24.02.22. URL: <https://padlet.com/chokolad19/kharkiv-and-the-academy-after-24-02-22-311zkgawzh1ligf>.

УДК 39:069.5-027.551]:719(477)

АМАТОРСЬКЕ ЗІБРАННЯ ЕТНОПРЕДМЕТІВ – ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Шпорт Ганна Михайлівна,
начальниця відділу етнографії
Центру українських студій та краєзнавства
ім. академіка П. Т. Тронька
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна,
кандидат історичних наук
м. Харків

***Анотація.** Про актуальну в сучасній вітчизняній етнографії/етнології тему виявлення, наукового опрацювання й сприяння збереженню етнографічної спадщини шляхом створення аматорських зібрань.*

Предмети приватного колекціонування можуть бути досить різноманітні: численна гончарна продукція, вироби з дерева або лози, тканинні вироби, ляльки-мотанки, писанки (авторські роботи) тощо. Подібні аматорські колекції нерідко жертвуються власниками чи їхніми нащадками відповідним державним або приватним осередкам культури, стають частиною, а то й основою майбутніх етнологічних експозицій.

На конкретному прикладі розглянуто, яким чином створювалося досліджуване нами аматорське зібрання, з яких етнопредметів, дамо його стисло характеристику, порекомендуємо, як перетворити в колекцію та окреслимо його можливу подальшу участь.

***Ключові слова:** етнопредмети, приватне зібрання, колекціонування, етнологічна експозиція, культурна спадщина України.*

Зазначимо, що досліджень, де б розглядалися ті чи інші місцеве аматорські етнозібрання, практично немає. І це зрозуміло. Тож ми використали деяку загальну літературу зі збиральництва (теорію), тому що подібне зібрання є першим кроком до створення майбутньої етноколекції.

Серед вітчизняних авторів – Борис Олексійович Платонов. Свої лекції з колекціонування культурних цінностей він починає з визначення самого поняття колекціонування [3, с. 17–18, 43], його відміни від звичайного зібрання [3, с. 43, 81], дає загальний огляд напрямків колекціонування [3, с. 17–26] та виділяє основні принципи складання колекцій [3, с. 43–55]. Важливо, що Платонов акцентує увагу насамперед на специфіці створення кожної колекції, де домінантну роль відіграє особистість збирача, особливо, коли колекціонер – початківець у цій справі [3, с. 57–58].

Публікація Євгенії Кононенко, наукової співробітниці Українського центру культурних досліджень (м. Київ), цікава тим, що авторка задається питанням: «де ж межа між накопиченням певних предметів, котрих просто хочеться мати якомога більше, і власне колекціонуванням?» [2, с. 307] та вказує на суттєву різницю між ними [2, с. 311]. До того ж, на думку авторки, мало хто з дослідників звертає увагу на культурно-психологічні аспекти самого процесу колекціонування [2, с. 315, 316].

Для висвітлення заявленої теми ми скористалися етнопредметами з приватного зібрання, люб'язно наданого Валентиною Михайлівною Бугай, вчителькою образотворчого мистецтва, жителькою міста Дергачі (Харківщина). Ця колекція досить строката, тож йдеться не про цілеспрямований пошук переважно однорідних предметів, які мають наукову, історичну або художню цінність. «Колекціонер колекціонує об'єкти, які йому пропонує розмаїте життя» [2, с. 316]. І в нашому випадку це дійсно так.

Ідея створення приватного етнозібрання з'явилася у Валентини Михайлівни, коли побачила, «як поступово стали зникати унікальні вироби: рушники, вишиванки, серветки, підзори тощо. Тож виникло бажання їх збирати, зберігати, експонувати, фахово розповідати про них учням, їхнім батькам, друзям, знайомим», – ділилася з нами спогадами В. Бугай.

Цю добру справу було започатковано в 1995 році. Спочатку збиральниця звернулася за допомогою до своїх родичів. «Першу жіночу сорочку подарувала моя бабуся, мешканка Каплунівки, що на Харківщині, – розповідала Валентина. – Вона вміла дуже гарно шити й

вишивати, чому навчила й своїх онучок». Згодом надійшов дарунок від тітки чоловіка Валентини Михайлівни. Це була чоловіча вишиванка з домотканого полотна.

Славу вишивальниці серед місцевих майстринь мала також свекруха Валентини, Олександра Єрмолаївна, яка перейняла мистецтво вишивання в своєї матері, Горпини Сидорівни. Саме три чоловічі сорочки роботи Горпини Сидорівни поповнили це зібрання. Одну сорочку носив син Горпини Сидорівни, Олександр, а дві інші призначалися внукам – Віктору (чоловік В. Бугай) та Юрію.

«Потім, – згадує Валентина Михайлівна, – мені почали дарувати учні, колеги, знайомі, які вже знали про мій "вишивальний та в'язальний задум": вишиванки, рушники, серветки, підзори, вишиті наволочки, декоративні накидки до подушок тощо. Перший виріб-дарунок запам'ятався назавжди – це була вишита серветка та рушник від учениці Валентини Іваненко (1995 р.). Серед дарунків 1996 року виділялися підзор святковий і серветка "Дерево життя", вишиті свекрухою та її матір'ю, Горпиною Сидорівною».

До цієї доброї справи одразу ж приєдналися колеги Валентини, серед яких однією з перших була вчителька математики та фізики Г. М. Ключник. Її майстерні вишивальні композиції для декору подушок і святкова серветка «Букет квітів» поповнили досліджуване нами приватне етнозібрання.

Рідні та знайомі Валентини Михайлівни, а це вже молодше покоління, також допомагають збільшувати колекцію кількісно та якісно. Так, коли народилася онука Аня, то її хрещений батько «зразу ж подарував хрещениці дитячу сорочечку (вишиванку)». А зовсім недавно, за словами аматорки, її скарбничку поповнив двома вишиванками син Володимир, який нині мешкає з сім'єю в Чорногорії.

Треба пам'ятати, що кожний початківець-колекціонер керується не тільки принципом «хочу», а й особистими фінансовими можливостями. Дійсно, будь-яке етнозібрання поповнюється не лише за рахунок подарованого. Серед цієї колекції знаходимо речі, придбані родиною Бугай за власні кошти. Так, чотири вишиванки – 2 чоловічі та 2 жіночі – до сімейної дати (ювілею чоловіка Віктора) куплені через інтернет у майстрині з Івано-Франківщини. Валентині Михайлівні подобаються її вироби самим моделюванням речей, вдалим поєднанням орнаментальних композицій, техніками вишивки, кольоровою гамою ниток.

Заслугує нашої поваги й бажання В. М. Бугай також допомогти своїм рідним у придбанні вишиванок: у планах – купівля вишитих сорочок для внучки Ані та невістки Євгенії. Автор цих виробів (пошиття та вишивка) – колишня учениця Валентини Михайлівни, Ірина Сачук, мешканка Володимира-Волинського. Її роботи вже знайшли своїх покупців у Польщі, США, Канаді. Крім вишивки, Ірина фахово моделює одяг, вишиває атласною стрічкою, плете унікальне мереживо.

Зібрання В. Бугай включає предмети (вишиванки, рушники, підзори, вишиті накидки до подушок, декоративні серветки тощо), датовані різними роками. Серед речей домінують українські вишиванки як традиційні, так і сучасні, авторські. Вони складають майже половину досліджуваного нами етнозібрання. Найдавніша сорочка належала бабусі В. Бугай, уже згаданій мешканці села Каплунівка. Виріб виготовлений з домотканого лляного полотна ще її матір'ю, а бабуся вишила його власноруч до свого весілля у 1910 р. Поєднання заплочі червоного і чорного кольорів створює дивовижну атмосферу свята, тож одягали цю сорочку потім лише у свята. Між іншим, бабуся Тетяна називала виріб не «вишиванкою», а тільки «вишіваною сорочкою».

Інша святкова вишиванка, що датується кінцем ХІХ – початком ХХ ст., належала жительці с. Уди (Харківщина). Вона також виготовлена з домотканого лляного полотна й вишита її власницею. Ошатний рослинний орнамент виробу дійсно створює атмосферу справжнього свята.

Звичайно, у зібранні також представлені чоловічі сорочки. Наприклад, вишиванка дядька Валентини, яка призначалася для повсякдення, була виготовлена з фабричного батистового полотна, декорована геометричним орнаментом, із застебнутою на потаємні гудзики пазухою.

Наступна за надходженням до колекції чоловіча сорочка належала свекру В. Бугай, а вишивала його дружина, Олександра. Виріб, датований кінцем 50-х рр. ХХ ст., теж виготовлений з фабричного полотна, має багату вишивку коричневої, червоної, жовтої, зеленої, синьої та чорної гама. Поєднання таких кольорів муліне з технікою вишивки хрестиком давало можливість носити вишиванку і в свята, і в будні.

Більш сучасні дві сорочки, як зразок повсякденного вбрання, були вишиті для своїх синів свекрухою Валентини Михайлівни. Полотном виступав ситець, техніка вишивки – хрестик (нитки муліне сірого, синього, червоного, коричневого та жовтого кольорів).

Інші вишиті сорочки (зразки машинної вишивки) з аматорського зібрання В. Бугай є недавнього надходження, вони виготовлені в західних регіонах України. Ці вишиванки характеризують сучасну етномоду в Україні і, звичайно, відображують естетичні етносмаки родини Бугай.

До речі, вишиванки з приватного зібрання В. М. Бугай досить затребувані. Їх одягають учні на День вишиванки, у них виступають на обласних військово-патріотичних конкурсах, шкільних флешмобах-фестивалях, на відкритих уроках, інших місцевих та обласних заходах.

Окрасою цього етнозібрання звичайно є рушники, цікаві своєю неповторністю, зразками місцевого колориту, техніками виконання. Вони вже також відомі учням, колегам, знайомим Валентини Михайлівни за численними культурними імпрезами. Згідно з датуванням, розпочнемо з весільного рушника, виготовленого ще з домотканого лляного полотна. Це дарунок свекрухи В. Бугай, що був вишитий ще її матір'ю, мешканкою Дергачів (Харківщина) до свого весілля (1910 р.). Майстриня зобразила «дерево життя» у вигляді вазона, двох пар птахів, а внизу стилізована під нескінченність квітуча гілка з ягодами та листям калини.

Продовжує декоративну серію рушник, виготовлений вже з фабричної тканини – ситцю. У 50–70-ті роки минулого століття цей вид тканини був досить поширеним завдяки зручності в роботі і як порівняно дешевий. Колишній власник виробу – вчителька біології та праці Л. Щербак, колега В. Бугай. Рушник вишила її свекруха, органічно поєднавши гладь з вирізуванням. Таким рушником могли прикрашати ікони, сімейні портрети.

Наступний виріб з цього приватного етнозібрання також святкового призначення – дарунок від сім'ї Іваненків. Родинний рушник виготовлений з домотканого лляного полотна. Простий, на перший погляд, візерунок – різнокольорові смужки – створює атмосферу гостинності. Традиційно таким рушником зустрічали гостей.

Кожна господиня намагалася зробити свою оселю затишною. Крім рушників, належна увага приділялася постільній білизні. Так, в етнозібранні зберігається підзор святковий – ще одна авторська робота свекрухи Л. Щербак. Таким підзором прикрашали на свята ліжко. Інший підзор дещо унікальний, вив'язаний гачком (рослинний орнамент), він підкреслював атмосферу свята. Це дарунок Валентині Михайлівні від її учениці Т. Попової. Підзор – результат роботи майстерних рук її бабусі.

Неможливо уявити собі українське ліжко без подушок (це було більш типовим для сільської місцевості та невеликих містечок). В етнозібранні В. Бугай представлені декілька декоративних накидок на подушки. Автором однієї з них є О. Чипила, мешканка Дергачів. Вишита композиція, на якій зображене стилізоване гніздо з троянд та журавлина пара – символ вірного кохання та родини, досить гармонійно вписана у тло й передає атмосферу добра, спокою. Інша декоративна накидка, святкова, надійшла до етнозібрання від колеги – вчительки фізики Г. Ключник. На фабричному лляному полотні на чорному фоні вишиті стилізовані троянди.

На завершення розглянемо декоративні серветки, якими раніше господині прикрашали тумбочки, столики, етажерки, дивани тощо (дарунки від учениці В. Іваненко та колеги Валентини Михайлівни Г. Ключник). Такі авторські роботи можна й зараз побачити в окремих оселях, особливо у сільській місцевості, у поєднанні з вив'язаними гачком аналогічними виробами. Вони часто декоровані вишитими стилізованими квітами (мальви, іриси, лілії тощо).

Звичайно, що будь-яке зібрання не є чимось сталим. Воно поповнюється новими предметами, однак його єдність все ж таки зберігається. Валентина Михайлівна підкреслює, що є предмети, які не мають на сьогодні особливої художньої або наукової цінності, проте цікаві їй своїм орнаментальним сюжетом, поєднанням кольорової гами, тобто вона «...керується лише власними естетичними, емоційними, патріотичними або іншими мотивами, ...задовольняє вимоги саме свого "Я"» [3, с. 43, 57–58].

Як видно, суто етнографічна, здебільшого місцева складова присутня в аматорському зібранні В. М. Бугай. На його прикладі бачимо нагальну необхідність тісного поєднання самих речей з інформацією та знаннями про них. Дійсно, навіть просте зібрання не є звичайним набором речей: аматор-збирач отримує дані про попереднє «життя» придбаних предметів, їхніх колишніх власників. Інша справа, настільки така інформація є достатньо повною, щоб слугувати джерелом для наукового опрацювання того чи іншого етнопредмету, а в подальшому всього зібрання.

Тож, дослуховуючись до наших наукових рекомендацій, В. Бугай розпочала роботу з виявлення нової та більш детальної інформації про зібрані речі та подальші надходження, адже «серйозна колекція вимагає від її збирача серйозних знань предмета, і він змушений стати знавцем

предмета, можливо навіть на рівні науковця» [3, с. 43]. А наявність значної кількості вишиванок у зібранні потребує детального ознайомлення з рекомендованим нами дослідженням відомої етнографині Віри Юхимівни Білецької про вишиті сорочки різних регіонів України [1]. Оскільки в колекції майже всі предмети вишиті, ми запропонували Валентині Михайлівні звернутися також до загальних наукових праць з вишивання, скориставшись доступною електронною бібліотекою «Культура України».

Нині В. Бугай планує не тільки подальше поповнення зібрання переважно традиційними речами, а й поступове наукове опрацювання придбаних предметів, фіксацію відповідної інформації про них. За нашими рекомендаціями вже розпочато роботу зі створення карткового та електронного каталогів, до яких першими було внесено інформацію про вишиванки – улюблене вбрання родини Бугай. Почалося опрацювання тематичної науково-популярної та фахової літератури, заплановано відновлення консультацій у спеціалістів-етнографів і краєзнавців. Тим самим закладаються дієві основи для перетворення цього зібрання у справжню колекцію, про що мріє власниця. Звичайно, для становлення цього зібрання як колекції, ще необхідно провести досить велику підготовчу роботу, проте немає сумніву, що Валентина Михайлівна з цим впорається, адже їй у цій нелегкій, але такій важливій справі допомагають небайдужі люди.

Потрібно взяти до уваги і той факт, що класична колекція не передбачає утилітарного, практичного призначення (тобто не для носіння з тієї чи іншої нагоди), а більша частина наявного зібрання постійно використовується під час проведення різних місцевих культурних заходів. Також постає надважливе питання подальшої долі речей, їх відповідного зберігання (дотримання норм, умов, правил) й можливої реставрації.

Ми не знаємо достеменно, якою буде подальша доля цього аматорського зібрання (дещо як дарунок уже передане нам до відділу етнографії Центру українських студій та краєзнавства ім. академіка П. Т. Тронька ХНУ ім. В. Н. Каразіна), однак ступінь значимості подібних етнозібрань важко переоцінити. Це є вагомим внеском у вітчизняну етноспадщину, у багату культурним розмаїттям скарбничку України.

Список бібліографічних посилань

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация // Матеріали до етнології й антропології : зб. пр., присвяч. пам'яті В. Гнатюка / Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові ; [упоряд. С. Колесса]. Львів, 1929. Т. 21–22. Ч. 1. С. 43–109.
2. Кононенко Є. Колекціонування // Нариси української популярної культури. Київ, 1998. С. 307–317.
3. Платонов Б. О. Колекціонування культурних цінностей : курс лекцій. Київ, 2016. 108 с. : іл.

УДК 94(477.54)

ПОВЕРНЕНІ З НЕБУТТЯ. ДО 20-РІЧЧЯ ПУБЛІКАЦІЇ ПЕРШОЇ КНИГИ «РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ. ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ»

Шуйський Ігор Володимирович,
голова Регіональної комісії з реабілітації
жертв політичних репресій
при Харківській обласній військовій адміністрації,
провідний науковий редактор Комунального підприємства
«Регіональний інформаційний центр» Харківської обласної ради,
доктор філософії в галузі історії,
почесний член Національної спілки краєзнавців України
м. Харків

***Анотація.** «Реабілітовані історією. Харківська область» – складова частина всеукраїнської багатотомної науково-документальної серії книг, що є першою спробою системного висвітлення теми політичних репресій комуністичної тоталітарної влади. Харківський том серії складається з книг, побудованих за єдиною структурою. У презентованій 2005 року першій частині першої книги закладено основні принципи, за якими були підготовлені та готуються наступні видання з цієї серії.*

***Ключові слова:** реабілітація, історія України, політичні репресії, Харківська область.*

Книги «Реабілітовані історією. Харківська область» є складовою частиною науково-документальної серії «Реабілітовані історією», що не має аналогів у світовій практиці. Мета цього проекту полягає в поверненні